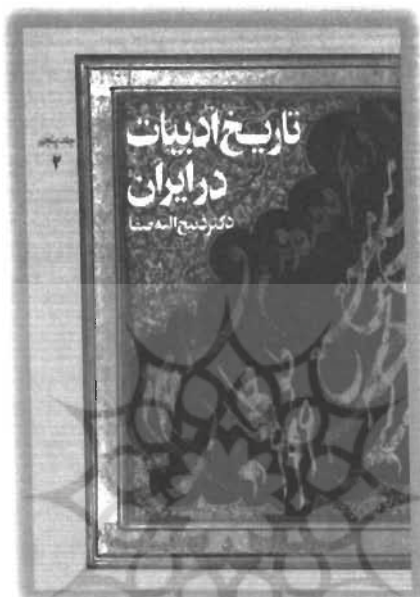

تاریخ ادبیات

۵

فاطمه اکبری چوپدار - مشهود

تاریخ ادبیات در ایران (جلد ۵)

مؤلف: دکتر ذبیح‌الله صفا

نویسنده‌ی توانای عصر حاضر در این کتاب گران قدر با استفاده از مآخذ معتبر مطالب را به رشته‌ی تحریر کشیده و دوره‌های مختلف ایران را از نظر اوضاع عمومی، سیاسی، اجتماعی، دینی و سیر تکامل علوم به طور کامل توصیف کرده است. برای مثال در بحث از علوم دینی، همه‌ی دانشمندان و کتاب‌های آنان را معرفی می‌کند و اوضاع دینی را مورد بررسی قرار می‌دهد. پس از ترسیم دورنمای اوضاع هر قرن، درباره‌ی نظم و نشر و تأثیر عوامل اجتماعی و دینی و ... بر ادبیات توضیحی در خور می‌دهد و شاعران و نویسندگان هر دوره را به تفکیک معرفی و نمونه‌ای از آثارشان را ذکر می‌کند.

این کتاب ۵ جلدی که مجلد پنجم آن خود مشتمل بر ۳ جلد جداگانه است، به ترتیب زیر منظم شده است:

۱- جلد اوک، از آغاز عهد اسلامی تا عهد سلجوقی؛ جلد دوم، از میانه‌ی قرن پنجم تا آغاز قرن هفتم هجری؛ جلد سوم، از اوایل قرن هفتم تا پایان قرن هشتم هجری؛ جلد چهارم؛ از پایان قرن هشتم تا اوایل قرن دهم هجری؛ جلد پنجم، از آغاز سده‌ی دهم تا میانه‌ی سده‌ی دوازدهم هجری.

با مطالعه دوره‌ی کامل این کتاب، می‌توان از اوضاع و احوال ایران در تمام زمینه‌های ذکر شده، از آغاز عهد اسلامی تا سده‌ی دوازدهم هجری، اطلاعات بسیاری کسب کرد. در حال حاضر این تألیف بزرگ، کامل‌ترین منبع شناخت جریان‌های علمی و ادبی دوران‌های مختلف ایران قبل و بعد از اسلام است.

برای نمونه، درباره‌ی قصیده می‌گوید: «دریغ که شاعران ایران، این قدر، این نوع سخن را از نظر دور انداخته و از آن به جای حسن استفاده، سوء استفاده کرده‌اند. در صورتی که ممکن بود، سراینده‌گان از این راه خدمت شایسته‌ای به جامعه و ملت خویش انجام دهند و صفات عالی و بلند و اخلاق شریفانه را در آن‌ها ایجاد کنند و ...»

مؤلف در این کتاب، بیشتر از شعرای متقدم سخن می‌راند و به طور کلی، شعر و شاعری را به سه دوره تقسیم می‌کند:

۱- دوره‌ی قدما که از حنظله آغاز و به نظامی

ختم می‌شود؛

۲- دوره‌ی متوسطین که از کمال اسماعیل

آغاز و به جامی ختم می‌گردد.

۳- دوره‌ی متأخرین که از فغانی شروع و به

کلیم منتهی می‌شود.

شبلی برای کلیم ارزش بسیاری قائل است و

می‌گوید: «کلیم این صنف را بسی ترقی داده

است.» و در جای دیگر می‌گوید:

«این یگانه‌ی فن، آخرین ورق صحیفه‌ی شعر و

شاعری است.» شبلی در مورد هر یک از شعرای

نام برده، به طور مبسوط توضیح داده و در مورد

سبک شعر و مضامین شعری و جنبه‌های مختلف

سروده‌های آنان، تحقیقات کامل خود را ارائه کرده

است. او تمام اشعار را با دقت نقد و بررسی کرده

و نقاط ضعف و قوت آن‌ها را بیان داشته و در جلد

چهارم و پنجم این اثر، به بررسی شعر حقیقی و

حقیقت شعر و نقد همه‌جانبه‌ی آن پرداخته است.

این کتاب همواره راهنمای رهروان این راه دشوار

و نیز مآخذ مستند و معتبری برای پژوهشگران

است.

در مقدمه‌ی جلد چهارم کتاب درباره‌ی

شعر العجم (جلد ۵)

مؤلف: علامه شبلی نعمانی

مترجم: سید محمد تقی فخر داعی گیلانی

این کتاب ۵ جلدی در دو مجلد به چاپ

رسیده است. مجلد اوک شامل جلد ۱ و ۲ و مجلد

دوم شامل جلد‌های ۳ و ۴ و ۵ است.

شبلی نویسنده‌ی نامی و میرز قرن حاضر

هندوستان، به فلسفه و تاریخ تسلط بسیار داشت

و احاطه‌ی او بر ادبیات معاصر چشم‌گیر بود. این

مرد دانشمند در سال ۱۸۱۵ میلادی در هند متولد

شد و در سال ۱۹۱۴ میلادی چشم از جهان فرو

بست.

شبلی به ادبیات ایران علاقه‌ی زیاد داشت و

با تحقیق و تفحص بسیار، اثری ارزنده در اختیار

علاقه‌مندان شعر و ادبیات ایران قرار داد. تا آن

زمان کم‌تر کسی جرئت چنین کاری را به خود داده

بود. وی در این کتاب استادی خود را در نقادی و

موشکافی در زمینه‌های مختلف، آشکار کرده

است.

ارزش و اعتبار آن می‌خوانیم که یکی از مستشرقان آلمانی در مورد سبک و روش نگارش شبلی نوشته است: از میان نویسندگان هند، شبلی تنها نویسنده‌ای است که تألیفاتش مبنای تحقیق عصر حاضر قرار گرفته و به روش علمی اروپا نگارش یافته است. ادوارد براون نیز در کتاب ارزشمند خود، تاریخ ادبیات ایران، بارها به گفته‌های وی استناد کرده است.

تاریخ ادبیات ایران

مؤلف: ادوارد براون

مترجم: فتح‌الله مجتبیایی

نخستین چاپ تاریخ ادبیات ادوارد براون در سال ۱۳۴۱ هـ. انتشار یافت. نویسنده‌ی این کتاب به جهت سفرهای متعددی که به ایران داشته است، به فرهنگ شرقی علاقه‌مند می‌شود و سپس به نوشتن چنین مجموعه‌ای دست می‌یازد. وی در دیباچه‌ی کتاب می‌گوید: «تمدن اسلام و فرهنگ ایران و عرب در نظر من پس از جمند است و آن را ستایش می‌کنم» و در جایی دیگر اظهار می‌دارد: «ما اروپاییان به سبب افکار معنوی گران قدری که به زندگی معنا و ارزش می‌بخشد، تا چه پایه به ایرانیان مدیونیم.»

براون پس از تحقیقات بسیار و آموختن زبان فارسی، شروع به نوشتن تاریخ ادبیات کرد و در این باب از کتاب‌های نادر فارسی به عنوان منابع اصلی سود برد؛ از جمله: چهار مقاله‌ی عروضی، المعجم شمس قیس، لباب الالباب محمد عوفی، جهانگشای عظاملک جوینی و ... و سرانجام با علاقه‌ی تمام این کار را به انجام رسانید.

او در این کتاب، ابتدا تعاریفی از مقدمات علوم ادبی و به‌طور کلی ادبیات در جنبه‌ی وسیع خود به دست می‌دهد. سپس با استناد به منابع معتبر - که تعدادی از آن‌ها نام برده شد - به ذکر شرح حال بزرگان شعر و ادب می‌پردازد و از هر یک اشعاری به عنوان نمونه می‌آورد. این کتاب در چهار جلد به ترتیب زیر نوشته شده است:

جلد اول: از قدیمی‌ترین ایام تا عصر فردوسی؛ جلد دوم: از فردوسی تا سعدی؛ جلد

سوم: عصر استیلای تاتار و مغول؛ جلد چهارم: دوران‌های جدید (۱۹۲۴ م).

برای بیان ارزش این کتاب بزرگ سخن زیر را از قول مرحوم محمد قزوینی به نقل از دیباچه‌ی جلد دوم کتاب نقل می‌کنیم:

«این کتاب مهم در خصوص ادبیات، نه تنها در

اروپا در باب خود یگانه و منحصر به فرد است و هیچ کس از مستشرقین قبل از او، مثل آن یا قریب به آن تألیف ننموده است بلکه ما بین خود فارسی زبانان - چنان که همه کس می‌دانند - تاکنون هیچ کتابی با این نظم و ترتیب عجیب و با این بسط و تفصیل، حاوی این همه اطلاعات مهم نادره - که نتیجه‌ی سی، چهل سال زحمت و تتبع مؤلف است - اصلاً و ابداً به عرصه‌ی ظهور نیامده است.»

تاریخ ادبیات ایران

مؤلف: یان ریپکا

مترجم: کیخسرو کشاورزی

یان ریپکا، دانشمند و ایران‌شناس فقید چک در این اثر پژوهشی، به دگرگونی تاریخی زبان و ادبیات فارسی تاجیکی، از زمان باستان تا آغاز سده‌ی ۲۰ م. می‌پردازد. وی ابتدا تاریخ ادبیات اوستایی، فارسی باستان و فارسی میانه را به طور

مبسوط بررسی می‌کند و سپس ادبیات پارسی نو را از آغاز پیدایش تا آغاز سده‌ی ۲۰ م - از جمله دوران پیش از مغول و بعد از هجوم مغولان - به طور کامل شرح می‌دهد.

ارزش اثر در این است که مؤلف، اوضاع علمی و ادبی، دینی و اجتماعی هر دوره را بررسی می‌کند و انواع لهجه‌ها و رابطه‌ی آن‌ها را با ادبیات پارسی نو، شعر و شکل‌های مختلف آن، نشر و انواع آن مورد بررسی و پژوهش قرار می‌دهد. بررسی شرح حال شعرا و معروف و نثرنویسان برجسته و معرفی آثار آنان و بیان موضوع کتاب هایشان نیز مورد نظر مؤلف بوده است.

تاریخ ادبیات فارسی

مؤلف: یوگنی ادواردویچ برتلس

مترجم: سیروس ایزدی

در ایتالیا، روح رنسانس قطع ارتباط با فرهنگ اسلامی را طلب می‌کرد اما ارتباط با شرق و فرهنگ آن - به رغم ناخرسندی بسیاری از غربی‌ها - قطع نشر و افکار و اذهان بسیاری را متوجه ایران نمود. تلاقی شرق و غرب در ادبیات قومی طوایف مسیحی و اسلامی، از واقعیت یک ادبیات انسانی حکایت دارد که آن را تنها از دیدگاه تأثیر اقلیم و زبان و نژاد نمی‌توان تحلیل کرد. میراث قرون و اقوام است و البته در بین عوامل و اسباب نفوذ، نقش ترجمه اهمیت بسیار دارد. سفر سیاحان به ایران نیز، عامل دیگری برای علاقه‌مندی اروپاییان به فرهنگ و تاریخ ادبیات ایران است.

در این کتاب بعد از مقدمه، سرنوشت داستان‌های پهلوانی و حماسی پس از فردوسی بررسی شده و سپس ادبیات نیمه‌ی نخست سده‌ی یازدهم ترسایی در ایران مورد ارزیابی قرار گرفته است که شامل بخش‌های زیر می‌باشد:

- ویژگی همگانی زندگی ادبی در متصرفات غزنویان، ادبیات در متصرفات قره‌خانیان و ادبیات سال‌های سیادت سلجوقیان

- تصوف در سده‌های یازدهم و دوازدهم ترسایی

کتاب حاوی اطلاعاتی ارزشمند و ترجمه‌ی

تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی (تألیف در سال ۱۲۹۷ هـ در مجله‌ی دانشکده)

مؤلف: سعید نفیسی.

نفیسی یکی از مریدان ملک الشعرا بهار بود که آثارش در سال ۱۲۹۷ هـ در مجله‌ی دانشکده خوش درخشید. وی مترجم، زبان‌شناس، روزنامه‌نگار، مورخ، محقق، ادیب، منتقد و نویسنده‌ای توانا بود. او به نوشتن عشق می‌ورزید و کم‌تر روزنامه و مجله‌ای ادبی بود که مقاله‌ای از وی در آن نباشد.

تألیف این کتاب از سال ۱۳۱۱ هـ. به تدریج شروع شد. مطالب کتاب ابتدا به صورت مقاله‌هایی در سال‌نامه‌ی «پارس» به چاپ می‌رسید. سپس مؤلف تصمیم به تکمیل مقالات و یادداشت‌های خود گرفت و در سال ۱۳۴۱ به انجام این مهم توفیق یافت.

نثر نفیسی ساده، شیوا و بی‌تکلف است. او در جلد اوک و تانیمه‌ی جلد دوم این کتاب به شرح حال و آثار گویندگان و نویسندگان می‌پردازد اما نمونه‌ای از آثارشان را ذکر نمی‌کند. در ابتدا در مورد بزرگان ادب توضیحاتی بیان می‌کند و سپس به نظم و نثر می‌پردازد.

در این کتاب تصاویر زیادی از مکان‌های تاریخی و قدیمی و هم چنین اشخاص و بزرگان ادب هم چون رودکی، ابوعلی سینا و ... به چشم می‌خورد. وجود این تصاویر نادر و قلم توانای نویسنده، خوانندگان را ترغیب می‌کند تا مطالب را همراه با نویسنده پی‌گیری کنند.

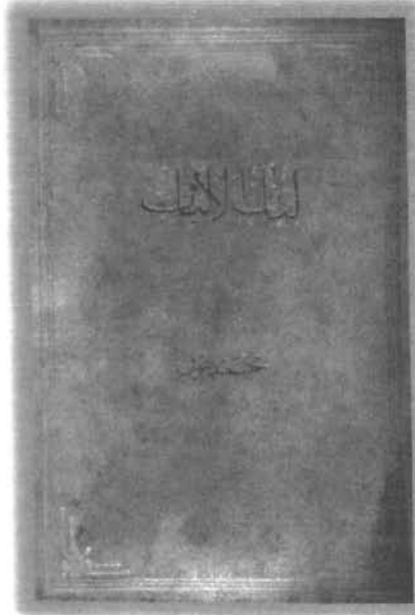
تذکره‌ی دولتشاه

مؤلف: دولتشاه سمرقندی

دولتشاه (۸۲۴-۹۰۰ هـ) از مؤلفان مشهور قرن نهم هجری است. نثر او از بیشتر نثرنویسان عهد خود بهتر و پخته‌تر است و به‌طور قطع و یقین، این مزیت از تبع‌او در آثار استادان شعر و نثر ناشی می‌شود.

تذکره‌ی دولتشاه به سبب اهمیتی که دارد، همواره مورد استفاده‌ی تذکره‌نویسان بعد از او بوده و تاکنون یک بار در هند و یک بار در اروپا (توسط پروفیسور براون) به چاپ رسیده و چندین بار در ایران تجدید چاپ شده است.

سخنان دولتشاه در قسمت‌هایی از کتاب که از روایت‌های شفاهی استفاده کرده، قابل اعتماد

مهم‌ترین این عوامل، محیط است. وی برای تألیف این کتاب نفیسی از ۲۳۳ مأخذ معتبر بهره برده است.

تاریخ ادبیات ایران

مؤلف: دکتر رضازاده شفق

نویسنده‌ی این کتاب ابتدا، ادبیات را در حیطه‌های خط، زبان و سنگ‌نبشته‌های متعلق به قبل از ظهور اسلام در ایران معرفی می‌کند و سپس به بررسی ادبیات بعد از ظهور اسلام تا عصر فردوسی و دوره‌ی مشروطیت می‌پردازد.

او نمونه‌های خطی اوستایی و پهلوی را همراه با الفبای این زبان‌ها در کتاب آورده و متن‌ها را از روی سنگ‌نبشته‌ها به دقت ترجمه کرده است. هم‌چنین در بخش‌های بعدی کتاب، مضامین شعری شاعران را با یکدیگر مقایسه کرده و انواع شعر آن‌ها را با ظرافت خاص و حسن سلیقه آورده است. وی در بخش پایانی کتاب، به معرفی کتاب‌های مهم تاریخی و ادبی می‌پردازد. در پایان نیز، اهمیت ادبیات ایران را از جهت قدمت دو هزار و پانصد ساله‌ی آن مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. به اعتقاد نویسنده‌ی کتاب، سخن‌گویان ایران معانی نغز و لطیف فلسفی و اجتماعی و اخلاقی را به بهترین سبک‌ها بیان کرده‌اند. این معانی در هدایت افکار تأثیر به‌سزایی داشته‌اند. ادبیات ایران در عین حال، بزرگ‌ترین سند و بهترین ضامن زبان فارسی به‌شما می‌رود.

آن بسیار روان و فصیح است. بیشتر تاریخ‌ها در این کتاب «تاریخ میلادی» است، شاید به این دلیل که هم‌نویسنده و هم‌مترجم در خارج از ایران به سر می‌برده و با تاریخ میلادی بیشتر مأنوس بوده‌اند.

به‌طور کلی نویسنده پس از بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی هر دوران از نویسندگان و شعرا سخن به میان می‌آورد و اطلاعات مفیدی از آن‌ها در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد.

تاریخ ادبیات ایران (جلد ۲)

مؤلف: جلال‌الدین همایی

در این کتاب از قول نویسنده می‌خوانیم:

«دانشمندان گذشته‌ی ما، احياناً اگر راجع به تاریخ ادبیات ایران هم‌متی کرده و تألیفی ساخته‌اند، عموماً تذکره‌ی شعرا یا قدیمی‌فرا، تذکره‌ی دانشمندان است. طرز ارائه‌ی مطالب در این اثر به‌طور کلی با سایر کتاب‌های مشابه، تفاوت دارد. این مطالب به ترتیب زیر در کتاب گرد هم آمده‌اند:

- ۱- از ازمه‌ی قدیمی تا انقراض ساسانیان، مشتمل بر سه دوره‌ی هخامنشی، اشکانی و ساسانی؛
- ۲- از انقراض ساسانیان تا حمله‌ی مغول؛
- ۳- از حمله‌ی مغول تا انقراض صفویه؛
- ۴- از انقراض صفویه تا عهد مشروطیت؛
- ۵- از عهد مشروطیت تا کنون.

کتاب در ابتدا تعاریفی از علوم و اصطلاحات ادبی به دست می‌دهد و از اقوال بزرگان و شاعران دیگر نیز در این زمینه استفاده می‌کند. هم‌چنین تعریف جامعی از شعر، نثر، زبان و خط ازمه‌ی قدیم ارائه می‌شود. تصاویر انواع خط در جای جای کتاب جلوه‌ای چشم‌گیر دارد. مؤلف تمام مسائل قبل از اسلام را در جلد اوک بیان داشته و در جلد دوم، به شرح تاریخ ادبیات بعد از اسلام پرداخته است. سپس شرح احوال تنی چند از دانشمندان و ادبای ایرانی را بیان کرده است.

او در ابتدای کتاب پس از تعاریف کلی ادب، مفهوم تاریخ ادبیات را بیان می‌دارد و در این مورد می‌گوید: «در حقیقت، تاریخ ادبیات هر قومی تاریخ هر چیزی است که قریح و افکار موجد آن‌ها بوده است.»

نویسنده هم‌چنین تأثیر عوامل گوناگون را بر ادبیات مورد بررسی قرار می‌دهد. از نظر او

نیست ولی در برخی قسمت ها که به مآخذ معتبر استناد می‌جوید، می‌توان نکات برجسته‌ای را از آن دریافت. بنابراین گفتم دکتر صفا، تذکره الشعراء دولتشاه سمرقندی پس از باب الالباب دومین کتاب معتبر فارسی است که در شرح احوال شاعران به طریق نظم تاریخی فراهم آمده است.

مؤلف بعد از مقدمه‌ای شیوا، به ذکر نام و شرح حال چند تن از شاعران بزرگ عرب از جمله: فرزدق، متنی، دعبل خزاعی و ... می‌پردازد. سپس احوال ۱۵۰ تن از شاعران ایرانی، از استاد رودکی تا خواجه محمود برسه را ذکر و شرح می‌کنند. در کنار شرح احوال، نمونه‌های زیبایی از شعر آنان را نیز می‌آورد.

کتاب در ۷ طبقه تنظیم شده و در خاتمه‌ی آن، به ذکر احوال اکابر و افاضل پرداخته شده است. مطالب بیشتر در قالب لفاظی ارائه شده ولی یک منتقد دقیق که سره را از ناسره باز شناسد، می‌تواند مطالب سودمندی از این کتاب دریابد.

آتشکده‌ی آذر (جلد ۲)

مؤلف: آذربیکدلی

تصحیح: حسن سادات نامری

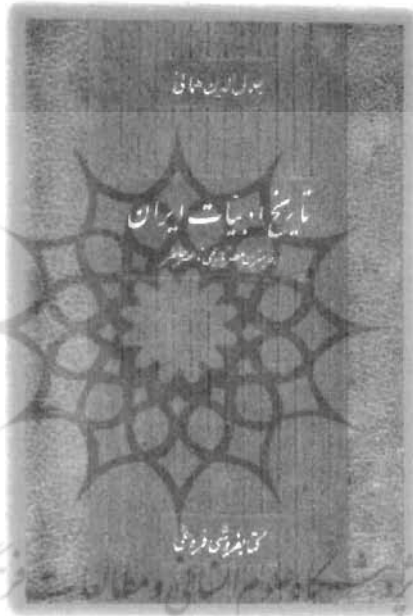
این کتاب در قرن دوازدهم تألیف شده و مؤلف آن لطفعلی خان، متخلص به «آذر» است. او در سال ۱۱۳۴ هـ. ق در اصفهان متولد شد و به سال ۱۱۹۵ درگذشت. وی ادیب و شاعر قرن دوازدهم هجری بود و هم دوره‌های او، هاتف و مشتاق هستند که دوره‌ی بازگشت ادب را آغاز

کرده و بنیان نهاده‌اند. مهم‌ترین اثر آذر، آتشکده است که در آن احوال شاعران پارسی‌گوی را تا زمان خود باز می‌گوید. این اثر چندین بار طبع شده است.

ملک الشعراء بهار در جلد سوم سبک‌شناسی در مورد وی می‌نویسد: «حزین و آذر هر دو صاحب دیوان شعرند و هر دو نیز یادداشت‌هایی در حوادث انقراض صفویه و حمله‌ی افغانان و ظهور نادر شاه نوشته‌اند که بسیار مفید و از لحاظ سادگی و روانی و خوش اسلوبی قابل توجه و شایان تمجید است.»

در این کتاب بعد از مقدمه، مؤلف به ذکر اطوار و شرح اشعار فصیح‌ای متقدم پرداخته و فصل‌های کتاب را با توجه به اسم کتاب (آتشکده)

چنین نام‌گذاری کرده است: یک شعله، سه آخگر و یک فروغ.

در بخش «شعله» به ذکر احوال و نقل اشعار شاهان و شاهزادگان هر دیار و امرای عالی‌مقام هر مملکت، به ترتیب حروف الفبا پرداخته است. در فصل‌های بعدی، فصیح‌ای آذربایجان، طبرستان، عراق عرب عجم، فارس، توران زمین (بلخ، خوارزم و ...) و مملکت هندوستان، هم چنین زنان عالم و بزرگ این دیار را نام برده و شرح حال هر یک را نوشته است. هم‌چنین نمونه‌هایی از شعر آنان را آورده است. اهمیت این کتاب در وهله‌ی اوک به جهت دقت نظر مؤلف در گردآوری مطالب می‌باشد.

در عین حال، مصحح این اثر، بادستری به دیوان شاعران، متن شعرهای تذکره را با متن دیوان‌ها مقابله می‌کند و تفاوت آن‌ها را در پانویس ارائه می‌دهد.

تذکره‌ی ریاض العارفين

مؤلف: رضاقلی خان هدایت.

رضاقلی خان هدایت، شاعر و مورخ نامی و مدیر و سرپرست مؤسسه‌ی علمی دارالفنون در سال (۱۲۱۵ هـ) در تهران متولد شد و سپس به مازندران رفت. وی از آغاز جوانی شعر می‌سرود و «چاکر» تخلص می‌کرد ولی بعد تخلص «هدایت» را اختیار نمود. هدایت در دربار فتحعلی شاه لقب «ملک الشعراء» گرفت. بعد از درگذشت فتحعلی شاه، در دربار محمد شاه ارج و منزلت خود را حفظ کرد و تذکره‌ی «ریاض العارفين» را به نام محمد شاه تألیف نمود. تألیفات دیگر هدایت از قبیل «مجمع الفصحا» و «نژادنامه» و «فرهنگ انجمن آرا» و غیره همه به طبع رسیده‌اند.

تذکره‌ی المحققین موسوم به «ریاض العارفين» حدود یک و نیم قرن پیش تألیف شده است. فصل بندی کتاب به شیوه‌ی خاصی است؛ به این ترتیب که بعد از مقدمه، فصول کتاب به نام «گلبن»، پس از آن دو بخش مهم به نام «روضه» و یک بخش به نام «فردوس» و خاتمه‌ی کتاب با عنوان «خلد» ارائه می‌شود.

در این مأخذ، نام ۳۳۷ تن از بزرگان ادب و عرفان همراه با شرح حال مختصر و نمونه‌ای از آثار آنان آمده است.

گلبن اوک در بیان حقیقت تصوف، گلبن دوم در ذکر صفات سالکین، گلبن سوم در فضیلت ذکر و اهل الذکر، گلبن چهارم در تبیین ذکر و فکر، گلبن پنجم در تعریف انسان و سلسله‌ی طریقت و گلبن ششم در ذکر اصطلاحات عارفین می‌باشد.

بخش اعظم کتاب که به دو روضه تقسیم شده،

به این شرح است:

روضه‌ی اوک به بیان شرح حال عرفا و مشایخ نمونه می‌پردازد و از بایزید - طامسی آغاز و به مولوی و استرآبادی ختم می‌گردد.

روضه‌ی دوم به ذکر شرح حال فضلا و محققان (به ترتیب حروف الفبا) می‌پردازد و از

ابوعلی سینا آغاز و به یحیی لاهیجی ختم می شود.

در بخش فردوس، شرح احوال و اقوال جمعی از عرفا و فضلا و شعرای متأخر و معاصر آمده و در قسمت آخر که «خلد» نام دارد، شرح احوال مؤلف و اشعار وی ارائه شده است. نویسنده کتاب در دیوان ها و دیگر آثار همی بزرگانی که از آنان نام می برد، تفحص داشته است؛ به همین دلیل، می توان به سخنان او استناد کرد.

از صبا تا نیما، (۲ جلد)

تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی

مؤلف: یحیی آیین پور

این کتاب مشتمل بر شرح حال بزرگان، تصاویری از آنان، هم چنین تصاویر مجلات و روزنامه های ۱۵۰ سال پیش تا کنون برای پژوهشگران کتاب جامع و معتبری است.

نویسنده در پیش گفتار جلد اول بیان داشته است: «از شرح احوال و آثار سخنورانی که جز پیروی از قدما یا هم عصران خود کاری نکرده و در سیر تکامل ادبیات چندان مؤثر نبوده اند، صرف نظر کرده ام و تنها به ذکر احوال کسانی که در محیط ادبی و اجتماعی عصر خود و زمان آینده کم و بیش منشا اثر بوده، پرداخته ام.»

شیوه نگارش این کتاب به این ترتیب است که ابتدا شرح حال فرد مورد نظر به طور کامل و جامع بیان می شود. سپس در ادامه، نمونه های مختلفی از آثار او ارائه می گردد تا خواننده با شیوه و سبک کار یک شاعر یا نویسنده آشنا شود. در این میان، نقد مؤلف نیز جایگاه خاص خود را دارد.

کنج و گنجینه، (نثر و شعر)،

مؤلف: دکتر ذبیح الله صفا.

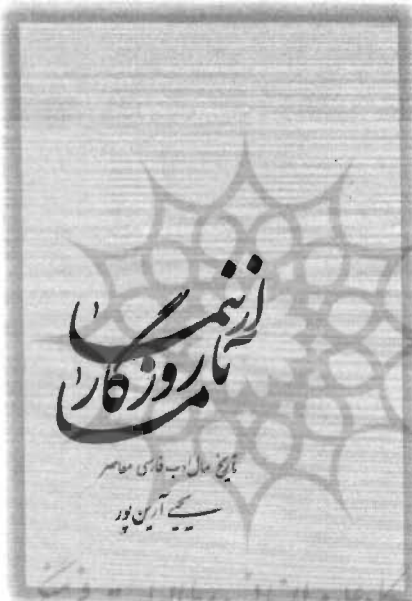
نویسنده این کتاب تحول و تطور سبک شعر و نثر فارسی را در دوره ی هزار و یک صد ساله ی آن در صفحاتی محدود و حجیمی اندک در اختیار علاقه مندان قرار می دهد. او با بیانی عاری از تکلف و رعایت اختصار شرح حال بزرگان ادب و نمونه هایی از آثار آنان را آورده است.

تاریخ ادبیات ایران

(در دوره ی بازگشت ادبی)

مؤلف: دکتر احمد خاتمی.

نویسنده ی این کتاب به تاریخ اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران در دوره ی صفویه نگاهی تازه دارد. در بخشی از کتاب، اوضاع دینی و مذهبی دوره های افشاریه و قاجاریه بررسی شده و در بخشی دیگر، تصوف و عرفان در دوره ی بازگشت، مورد بحث قرار گرفته است. در قسمت های دیگر کتاب، فرق و مذاهب مختلف ایران و هم چنین علوم اسلامی بررسی شده است. نویسنده در جایی دیگر از هنر و هنرمندان سخن به میان می آورد و حتی قالب های شعر دوره ی بازگشت و نیز شاعران این

عصر را به طور کامل معرفی می کند. نمونه های برجسته ی شعر شاعران نیز در زیر نام هر شاعر آمده است.

پژوهشی در نظم و نثر دوره ی بازگشت ادبی،

تالیف: دکتر احمد خاتمی.

یکی از دوره های تاریخ ادبیات، دوره ی بازگشت ادبی است که با سقوط صفویه آغاز می شود و تا اواخر دوره ی قاجار را در بر می گیرد. این دوره، تحولات چشم گیری در نظم و نثر ایجاد کرده که قابل تأمل است. نویسنده ی کتاب معتقد است که نثر در دوره ی بازگشت ادبی به توفیقات بیشتری دست یافته، اگر چه شهرت این دوره در گروه شعر شاعران است. در حقیقت،

آن چه از نظم این عصر در دست داریم، چیزی جز تقلید از شیوه و سبک پیشینیان نیست ولی نثر، به لحاظ وقوع تحولات سیاسی و اجتماعی، آشنایی با ادبیات خارجی، گشایش باب ترجمه، افتتاح صنعت چاپ و رواج روزنامه، مسیری نسبتاً موفق را طی کرده است.

در این کتاب، ابتدا به بررسی نثر و نثر نویسندگان این عصر و سپس شعر و شاعران پرداخته شده است. تصاویر بیشتر روزنامه های این دوره در جای جای کتاب دیده می شود.

شعر در عصر قاجار

مؤلف: دکتر مهدی حمیدی

مؤلف ابتدا اوضاع زمان را از نظر اجتماعی بررسی می کند. سپس شرح حال بزرگان ادب را بیان کرده آثار این دوره را از جنبه های گوناگون مورد تفحص قرار می دهد.

امتیاز این دوره (عصر قاجار) از آن جهت است که در اثنای آن تغییر و تحول فاحش و مطلوبی در نظم و نثر آشکار شده و سخن فارسی از مذلت انحطاط و خطر زوال رهایی یافته است.

نویسنده ی متن، این کتاب را به دو دوره ی ممتاز تقسیم می کند:

الف - دوره ی اول، شامل سال هایی است بین ۱۱۹۳ هـ. ق یعنی سال مرگ کریم خان زند و انقراض زندیه و آغاز تسلط قاجار.

ب - دوره ی دوم، شامل سال هایی است بین ۱۳۲۴ هـ. ق تا انقراض سلسله ی قاجار و از آن

به بعد تاکنون .

این کتاب احوال شاعران عصر قاجار را در بردارد و به همین دلیل، برای محققانی که طالب اطلاعاتی در مورد بزرگان این عصر هستند، مفید است .

ادبیات معاصر ایران مؤلف: دکتر اسماعیل حاکمی

نویسنده در این کتاب، پس از مقدمه در مورد انقلاب مشروطه و تأثیر آن در شعر و ادب فارسی سخن به میان آورده و توضیحات مختصری بیان کرده است . وی کتاب را از لحاظ موضوع به دو بخش تقسیم می کند :

بخش اول به شعر و شاعران دوره ی مشروطه اختصاص دارد؛ در این بخش شعرایی مانند: عشقی، عارف، نسیم شمال، مهدی اخوان ثالث و ... معرفی می شوند و نمونه هایی از شعر هر یک ارائه می گردد؛ بخش دوم به نشر این دوره اختصاص یافته و به همان شکل بخش قبلی نگاشته شده است . نویسنده در مورد هر یک از نویسندگان و شاعران و هم چنین آثارشان بحث و اظهار نظر می کند . در این کتاب فهرست منابع و مأخذ ذکر نشده است .

سخنوران نامی معاصر ایران (۶ جلد)

مؤلف: سید محمد باقر برقی

در این کتاب، مؤلف به بیان شرح حال شاعران و نویسندگان معاصر می پردازد و نمونه ای از آثارشان را مطرح می کند . در کتاب حاضر، اسامی شاعران و بزرگان ادب همانند فرهنگ ها، به ترتیب حروف الفبا منظم شده است .

این کتاب جامع ترین تذکره درباره ی شعرای معاصر ایران است .

سخنوران ایران در عصر حاضر

مؤلف: محمد اسحاق

محمد اسحاق معلم زبان و تاریخ ادبیات فارسی دارالعلوم کلکته است . او در این اثر، به شرح تاریخ ادبی ایران و تغییرات و انقلابات زبان فارسی می پردازد . البته دوران مورد نظر وی، بیشتر از انقلاب مشروطه به بعد است .

نویسنده ی این کتاب، شاعران این دوره را به سه دسته تقسیم می کند؛ اول، کسانی که به سبک

قدما شعر می گویند . دوم، شعرایی که مضامین و افکار تازه را به همان شیوه و اوزان قدیم سروده اند و گروه سوم، کسانی که در تجدّد خواهی افراط کرده و به اوزان جدید شعر سروده اند .

مؤلف در ابتدای شرح حال هر یک از بزرگان ادب، تصویری از آنان را به چاپ رسانده است . وی از منابع متعددی سود جستّه تا مطالب، واقعی و مستند باشند .

ادبیات نوین ایران

ترجمه و تدوین: یعقوب آژند.

مطالب این کتاب مجموعه ای از مطالعات دیگران در زمینه ی ادبیات نوین ایران است که توسط مترجم از این جا و آن جا جمع آوری شده و با روایی منطقی فصل بندی گردیده است . بدین ترتیب، با مطالعه ی این کتاب از دیدگاه های نویسندگان مختلف از کشورهای دنیا در زمینه ی ادبیات معاصر ایران آگاهی می یابیم .

از مؤلف این اثر در زمینه ی تاریخ و تاریخ ادبیات کتاب های بسیاری از قبیل: ادبیات ایران در زمان سلجوقیان و مغولان، تاریخ نگاری در ایران، ادبیات اسلامی هند، درآمدی بر ادبیات عرب و ... به چاپ رسیده است .

این کتاب در چند بخش به بررسی ادبیات ایران می پردازد:

بخش اول، نگرش کوتاهی به وضع سیاسی، اقتصادی ایران بعد از سال ۱۳۱۳ و حیات ادبی در این سال ها؛ بخش دوم، بررسی

ادبیات نوین ایران از دیدگاه های مختلف و تأثیرات ادبی غرب در شعر نوین؛ بخش سوم، بررسی احوال برخی از شعرا و نویسندگان معاصر ایران هم چون پروین اعتصامی، نیما و ...؛ بخش چهارم، بررسی مطبوعات ایران از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ هـ . بخش پنجم، «از انقلاب تا انقلاب» نام گرفته و بر اوضاع ادبی-اجتماعی ایران از انقلاب مشروطه تا ظهور انقلاب اسلامی نظر داشته است .

علاوه بر کتب نام برده شده، کتاب های متعدّد دیگری در زمینه ی تاریخ ادبیات به تحریر درآمده اند که اینک فهرست وار به اسامی بعضی از آن ها اشاره می شود:

- تاریخ هشت هزار سال شعر فارسی؛ مؤلف: دکتر رکن الدین همایون فرخ

- تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام؛ مؤلف: احمد تفضلی

- چشمه ی روشن؛ مؤلف: دکتر غلامحسین یوسفی

- مدح، داغ و ننگ بر سیمای ادب فارسی (سابقه ی مدح در ایران)؛ مؤلف: دکتر نادر وزین پور .

- انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی؛ مؤلف: دکتر حسین رزمجو .

- از گذشته ی ادبی ایران؛ مؤلف: دکتر عبدالحسین زرین کوب .

- تاریخ ادبیات فارسی؛ مؤلف: هرمان اته . مترجم: رضا رضا زاده شفق .

- دیداری با اهل قلم، (۲ جلد)؛ مؤلف: دکتر غلامحسین یوسفی .

- سخن و سخنوران؛ مؤلف: بدیع الزمان فروزانفر .

- با کاروان حله؛ مؤلف: دکتر عبدالحسین زرین کوب .

- در پایان این مقاله لازم است از «فرهنگ سخنوران» گردآورده ی دکتر عبدالرسول خیم پور یاد کرد که راهنمای دست یابی به منابع مربوط به شرح حال و آثار هر یک از شاعران و نویسندگان فارسی زبان از قدیم ترین ایام تا

دوران معاصر است . به مدد این کتاب، هر کس می تواند دریابد که برای کسب اطلاع در باب شاعر و

نویسنده ی فارسی زبان مورد نظر خود، باید به کدام کتاب و کدام جلد و صفحه ی آن مراجعه کند .